

1.

A forradalom avatta költővé Bányai Kornélt, aki addig csak verset írogató széplélek volt, s műkedvelője a tollnak. Amolyan fájvirága maradt volna a XX. századi magyar irodalomnak, talán Tóth Árpád vagy Juhász Gyula kisebbik öccse a költészetben, a nyugatosok jó tanítványa, a mértékek énekese, az arányosságok és csiszoltságok híve, széplélek, aki fájdalommal transzformálva tudja csak az életet költészetként elképzelni, minek következtében alkot magának egy világot párlatokból és ízekből, bánatokból és kiprovokált szenvedésekből, s egzaltációja, amely különben már első verseiben is megmutatkozott, ebben a kis körben a „mímelt mámorok” életpótlékának felhajtásához adta volna az indulatokat.

Az első világháború vérzivatarra úgy látszott, önmagában még nem volt elegendő, hogy költői pályáján változás következzen be, bár már a költővé avató élménye itt is kopogtatott. Még mereng s még vágyak sápadtabb vonzásának engedelmesskedik:

Már mindent elfeledtem ...
Csak állok s csendben valamire várok.
Nyár van. Hulló csillagos az éjjel
és zajong az árok ...

— — — — —
És eszembe jut néhány régi, régi szó.
Egy fehér kendő most is száll a széllel ...
Régen volt, s most is látom, egyre látom ...
Valakí rámnéz nedves, szép szemével:
Csak álom, álom — csendes, altató ...
Hiába, én már mindent elfeledtem!

(Hallál közelében)

Kitűnő tanítvány, aki, ha versben kezd gondolkodni, a magatartás és az érzés kliséire emlékezik, a Zászlónk című diáklap költője — a konvenciók énekese is egyúttal, aki kinn a fronton, majd a hadifogságban riadtan veti fel a fejét, hiszen az érzéseknek és a hangulatoknak az a köre, amelyre költői felkészülése közben rezonálni kezdett, s melyek

kifejezésére felhangolódott, már-már költői beállítottsággá téve az alapaiban érzelmes magatartást, nem vezethették. Petőfi óta magyar költő nem szagolt puskaport, az emberi nyomorúságnak a front és hadifogság kínálta köreit nem járta senki mesterei közül, a *Nyugat* pedig olyan attitűdöt képviselt, amely még az olyan vállalkozásoktól is idegenkedett, mint amilyen Balázs Bélái vagy Móricz Zsigmondé is volt, Zubolyt pedig csak elsíratni tudta. Nem véletlen, hogy felkészületlenül állt a világháború látványa előtt, a hinterlandban elsősorban, s még Ady magános rettenetében sem tudott osztozni. Sem érzelmi, sem gondolati viszonya nem segíthette az olyanokat tehát, akik ifjú költőként kerültek ki a frontra, onnan pedig a hadifogolytáborok sajátos emberi poklába. Nem annyira a tagadás, mint inkább a hazafias lelkesedés, illetve egy Gyóni Géza verseiben megszólaló patetika — lehetnek csupán Bányai Kornél útravalói 1915-ben, amikor bevonult. A fiatal költő, aki gondosan füzetekbe másolta verseit, s a kiadás gondolatával kacérkodva az Orgonavirágok, Ifjú évek, illetve a Versek címét írta fedelükre, nyilván vagy keveset, vagy pedig semmit nem tudott arról a készülődésről, amely a magyar értelmiségiek körében ekkoriban már megindult, s irodalmi vetülete Kassák Lajos folyóirata, a *Tett* volt. Bányai Kornél 1915 nyarán vonult be, 1916 februárjában a frontra indult, az év augusztusában pedig már fogságba esett.

A magyar irodalmi élettel tehát megszüntek kapcsolatai, s ha költőileg magára hagyottnak tudhatta magát a fronton, a szibériai hadifogság ezt a magárahagyatottságot még csak fokozta: költői kliséit költés közben immár nem használhatta, a rászakadó élmények nyomása alatt csak előre nézhetett, s valóban csak élményeire hallgathatott, tehát költőileg mindent újra kellett kezdenie, ösztönösen engedelmesskedni sugallatoknak, amelyek a háború és fogság megrázó élményéből küldték üzneteiket. És a magára hagyott s magából táplálkozó fiatalember feje felett, ki „egyszerű szárnypróbálgatásaival” adott jelt költői létéről és énekelte a „természet, az iskola, a barátok, a szűk környezet” ihletének témáit, a költői sorsot megszabó módon nyílt meg az ég, s robogott szeme előtt Illésnek, a prófétának, tüzes szekere: elragadtatott s felgyúlt költővé lett, aki a világgal nem a társadalom, hanem a természet síkján találkozott.

Aradó, sodró erejű és az elementáris kacerkodóvá válik a verse az „idő zúzómalmába” került ember élménye nyomán, a természet makrokozmoszát fedezi fel az ember kicsinyége ellenében („Rossz színeszek vagyunk kiket avult betűknek súlya nyom s tán meghalni sem tudunk, igazán a véres színpadon”, Három jaj). Hangja pedig felerősödik ilyenkor, és a természeti látvány eredményezte egzaltáció hullámai vonulnak a versen végig. Még front-vers a Három jaj című, de első és harmadik versszakában már az az új költőiség üzen, amelynek Bányai Kornél lesz a megszólaltatója, az ő lázas képzelete lesz a látója — Szibéria és az orosz forradalom páratlan hatása alatt. Nem pusztán a csalódás, a múlttal való leszámolás verse ez, hiszen Bányai Kornél ekkoriban lényegében még nem is volt múltja. Inkább a tájékozódás verse a Három jaj, már a megnövekedett égbolt kozmikus kulisszái között, egy alakuló természet-érzés vonzásában:

Követ törő tavasz zúg óriás ébresztő óna cseng
s jaj minden homlokban téli hó fakul huhog a csend.
Földből nehéz búzáék sarjadnak itt emberből csak jajok
nehéz jajokkal szinte föld alá roskadva jajgatok.

Jaj!

— — — — —
Minden büszke álmunk elrohant s mint tejút nitka kőd
lobognak térbe fagyosan bukó csillagzatok fölött.
Bálványainkba lőtt a háború fülég sárban lakunk,
vérszékerek és spanyollovak között nyugodtan alhatunk.

Jaj!...

Képelete üstökösként vonult el költőisége új egén, bevilágítva a tájat is, mit birtokba kell majd vennie. Am sem érzelmileg, sem a kifejezés terén nem kap nyomban ehhez a költői világhoz. Mintha a felderengő távlatok riasztanak, elfordítja szemét a világ lázas arcáról, s önmagához menekülve, költőileg a konvencionális magyar vers sáncái mögé húzódik. A festői alakoskodás verseit írja meg előbb tehát, magát festi, egy-egy élet-epizódnak csupán azokat a külsőséges elemeit használja fel, amelyeknek költői értékét a *Nyugat*-nemzedék leíró költészete vívta ki. Impresszionista érzékelés, a festőinek kutatása jellemzi ezeket a verseket:

Rozzant fakunyhók szerteszt dobálva ...
Nyugatnak fénye néhány ház falán,
Az ucca deszkáin drága prémbe járok.
Rám nevet egy-egy víg orosz leány.

Mellette az Irtis fenéktig befagyva,
csillogó hideg s fénylő tiszta hó.
Itt-ott lengyelek szomorú, félénk arca
s néhány nyomorgó, bús alattvaló.

(Omszk)

Az idill nosztalgiája szólal meg utoljára ekkoriban Bányai Kornél költészetében, s ösztönzésének hatása verstémái kompozíciójában éppen úgy felfedezhető, mint nyelvi megoldásaiban: minden téren a szokványosnak a körében marad, s Szibériának inkább egzotikuma, mint a maga helyzetének tragikuma foglalkoztatja (Rabok, Kísértetek, Két szem beszéde, Omszk és Krasznójarszk között, Szibéria, Kövek). Pedig a tragikust keresi fogoly volta relációiban, s pózoknál állapodik meg, akkor is, amikor Rabok című versében a vihar elől menekülését írja meg, s akkor is, amikor az otthoni tájra akar emlékezni (Magyar táj), s fessen fűben talált koponyát, vagy szóljon utazásáról Omszk és Krasznójarszk között, a konvencionális határait nem tudja áttörni, hiába emlegeti a „napos mezőkön nagy halotti tor” (Kísértetek), hiába lát a koponya két sötét szemében „holt, kibobbant világokat”, s hiába mondja, hogy „szétlőtt lélekkel iszonyú fogságba törve” kényszerül élni (Omszk és Krasznójarszk között), s faggatja a kövek maradandóságot hirdető jelentését (Kövek). A festőiséget kereső költőiség kényszere költői magatartása minden vonatkozását bejárja még,

s ezeken a verseken valóban „napok és éjjelek halk ritmusa kínokban és elmúlásokba forr!”. A nagy élményre való várakozás időszaka ez Bányai Kornél költészetében, s mert ezt a fogság pusztája ténye nem tudta megadni, költői ráfogással igyekszik pótolni azt, s mesterségesen gyűjtja ihletét minden versében lángra. Nem ezek a viszonylatok képezik ugyanis Bányai Kornél költői világát, s csak a szemlélet és a költői magatartás bilincseinek kell lehullania, hogy képzelete száguldhasson. Ekkori versei ugyanis már nyilvánvalóvá tették, hogy Bányai Kornél költészetének igazi területei nem a konkrét emberi vonatkozások síkján fedezhetők fel, hiszen az Én-nek a magánéletet érintő köreivel alig tud valamit is kezdeni, ellenben amikor a lét-élmény felé tör ki, képzelete ismét csak kigyúl, s maradandó képeket tud teremteni. S ahogy a Három jaj költőisége kapuját nyitogatta, ugyanúgy ezt tárja ki a Szibéria című verse is, immár nem fogoly-élet, hanem a fogoly-lét kifejezését keresve:

Elfogytak szánikból már a szók,
körmünk letört és nincs fogunk.
Mikéért hogy mégis szín suhan
belénk s fülünkben bűg a hang?
Csodálkozunk.

Talán csak szörnyű álmai
vagyunk egy messzi senkinek?
Ó, tűzben álló ég, komor,
havas mezők alá sodor
karmos hideg!

— — — — —
Megverten fájni is alig
tudunk már, szennyes ég havaz.
Mégis lessük deszkákon át,
mikor hoz reszkető mohát
dacos tavasz?

A költő, ki majdan az eget ostromolja, a létnek a mélyéből kiált e vers második szakaszában, szinte már a nemlét partjairól, feltéve a kérdést: „Talán csak szörnyű álmai vagyunk egy messzi senkinek?” Dosztojevskij-reminiszcenciák („Távol halottak háza...”) segítik, hogy felfedezze létének irracionális formáját, a nemlétnek tűnő vegetálást, a táj nagy méretei alatt összeroppanó ember kétségbeesését. Az érzélgősségek kell kiégnie ebben a versben, az önsajnálát elemeinek kell megsemmisülniük, hogy a költő kitörhessen, és a maga csapásán elindulhasson.

2.

Nem a mozdulatlanság, nem a fogoly-élet, hanem az élet dinamizmusa az, mi igazán ihletni tudja. Az orosz forradalom külső erőként robbant a fogoly életébe, de a költőben addig szunnyadó belső erőt szabadított ki, lelkiségének dinamizmusra hangolt voltát ébresztette fel, s költőisége igazi természetének felfedezéséhez segítette.

Az irodalom—forradalom viszonyát vizsgálók értékes anyagot találhatnak, éppen az orosz forradalom felszabadító hatása révén, Bányai Kornél költészetében, s az avantgarde és a forradalom kapcsolatait szemlélők is levonhatják a maguk tanulságait belőle, hiszen Bányai Kornél költészete mutatja legszemléletesebben, hogy nem szabad megállapodni a külsőségek, a tematikai kapcsolatok, a politikai állásfoglalások deklaratív jellege értékelésénél, s hogy a költői magatartás mélyebb rétegeibe kell hatolni, hogy az alapvető vonatkozásokat feltárhassuk. A hadifogoly-költészettel való szembesítés éppen úgy megmutatja ezt, mint az a verstermés, amely a magyar forradalmi időket kísérte. Mert Bányai Kornél hadifogoly volt, s az orosz forradalom eseményeinek a szemtanúja is egyben. Életrajza szerint Omszokban találkozott az orosz 1917-tel, egy év múlva pedig már Krasznajarszkban élt, egészen 1921-ig, amikor is hazatért. Megtanult németül és oroszul, és fia szerint nemcsak *Az Ember* című szépirodalmi és művészeti folyóiratot szerkesztette még három társával, hanem a Krasznajarszki környező falvakban politikai előadásokat is tartott. Határozott politikai aktivitást reuelálnak ezek az adatok, s nyilvánvalóan mélyen járó, világszemlélete egészét érintő hatást is, hiszen egy magyar író számára páratlan látványnak lehetett szemtanúja és részese: a forradalomnak, s nem akármilyenek. Világot megrengető napok eseményei, a cselekvésnek mint történelmi alakító erőnek közvetlenül megmutató energiái, emberbe és társadalomba robbanásai, a gyökeres, az ember életének szinte minden vonatkozására kiható változások világnyi színpada, melyen ideológiák és néptömegek csaptak össze, s ebből az összecsapásból a forradalmi világ diadalmasan emelkedett ki — jelezzük csak azokat a hatásokat, amelyek kétségtelenül szerepet játszottak Bányai Kornél szemléletének megváltoztatásában, világhoz való viszonya megszabásában, a költői érzékelés körének olyan mérvű kitágításában, amely immár új és más költői attitűdöt is hozott: az expresszionista költőt.

A forradalom hatása, a változó világok látványának nyomai Bányai Kornélnál tehát a költői lelkiség mélyrétegeiben fedezhetők fel első sorban, itt játszódtak le a forradalommal való találkozások legközvetlenebb folyamatai, s minden más költői vonatkozás csak másodlagosan, következményként tükrözi ezt az eredendő kapcsolatot, így Bányai Kornél spontánnak nevezhető expresszionizmusa is, amely szemléletének, életről alkotott felfogásának pánvitalizmusával fonódott össze. Sajátosságát azonban az adja, hogy Bányai figyelme kevésbé a forradalom társadalmi vonatkozásaira, az emberi intézmények és politikai rendszerek változásaira irányult, és szinte teljes egészében a világ képzetkörénél állapotodott meg. Ennek magyarázatát a költő fogoly voltában kell keresnünk, hiszen nem konkrét formáiban, a mindennapi élet apró megnyilatkozásaiban tudta érzékelni (ebből a szempontból ő az orosz világban idegen volt, odakerült fogoly, függetlenül attól, hogy nem volt közömbös szemlélője a fogolytábor is megmozgató eseményeknek), hanem az emberinek a síkján, tehát az általánosabb és egyetemesebb érvényű vonatkozásokat fogta fel — mindenekfelett természeti elvként, s alig társadalmi megnyilatkozásként. Az elem-tárisban s nem a konkrétban kell tehát a forradalomnak Bányai Kornélra gyakorolt hatását keresnünk, a világlátásban és érzékelésben,

nem pedig az ideológiai vonatkozásokban, s különösen nem a politikai deklarációkban, bár ennek a futamai is megcsillannak költészetében.

Az egyetemes és elementáris síkja, a természeti elvből kinőtt pánvitalizmus a költőiség területén az expresszív látás uralomra jutását hozta meg Bányai Kornél költészetében is, mint ahogy a magyar irodalom is a világháború második felében és a forradalmak idején az expresszionizmus világa felé volt közeledőben, nemcsak a futurizmusból kiindult, majd az expresszionizmusba átfejlődött aktivizmus révén, a Kassák-kör költői gyakorlatában, hanem egy Babits, egy Tóth Árpád viszonylatában is. Az irodalom—forradalom kapcsolatának expresszionizmus reveláló természete, a kettőnek szoros összefüggése a magyar költészetben Bányai Kornél művében nyilatkozik meg a legszemléletesebben, mert míg a magyar irodalmi gyakorlat a tudatos keresést, az átvételek és hatások viszonylatait is feltételezi, Bányai Kornélnál a spontanéitás az elsődleges, és csak másod- vagy harmadsorban tételvezhetünk fel költészetének alakulásában német vagy magyar expresszionista hatásokat vagy a forradalmi orosz irodalom befolyását, hiszen az orosz irodalomban az expresszionizmus nem játszott jelentősebb szerepet.

Bányai Kornél spontán expresszionizmusa tehát a legközvetlenebbül nőtt ki a költő világérzésének abból a megváltozásából, amelyet az orosz forradalom ténye és látványa idézett elő, tehát az egyetemesnek és elementárisnak a szemléletbeli uralmából következően. A pánvitalizmus egzaltációjában forrong Bányai Kornél expresszivitása, és ebből robbanva futja be a vers pórusait, és szabja meg Bányai Kornélnak mind világlátását, mind pedig képalkotását, a látás felnagyító természetét, az ember feletti méretek uralmát, a mikrokozmosz s az ember kis világa érdekűségének eltűnését, és helyében a kozmikusnak a megjelenését. Immár világok változásáról van szó nála tehát s nem impresszionista modorú szemlélődésről, s nem is pusztán személy szerint saját magáról, hiszen figyelme intenzíven világra irányuló lett, s a hagyományos En-központúság Bányai Kornél költészetében éppen úgy háttérbe szorult, mint az expresszionista költészetben általában is, hogy helyét az ember és világ általános érvényű viszonylatai foglalják el. Nyilván nem véletlen, hogy Krasznajarszkban szerkesztett folyóiratának expresszionista a címe már: *Az Ember*. S az sem véletlen, hogy költészetének a nagyságot érzékelő vonatkozásaira építkezett ekkoriban — kiterjesztve érvényét a vers egészére is. Az a Bányai Kornél írja tehát ezeket az expresszionista verseket, aki Három jaj című versében „követ törőnek” nevezte a tavaszt, „óriás ébresztőóra csengését” hallotta ki a világból, s aki a forradalom hatását markánsan és jellemzően így határozta meg:

Kövek mozdultak.

A hegyekbe rohant föld felénk ágaskodott.

Megnyíltak a dolgok.

És újra kezdődtek a kezdetek és mugalmas ritmusok
muzsikáltak a messzeségből...

(Igék az éjszakában)

Ha a Tóth Árpád-i „Új Isten szól hozzátok emberek” gondolata a magyar költészetnek a forradalomhoz való viszonyára általánosabb érvénytel bír, s nyilvánvalóan jellemzőnek kell tudnunk ezt a megnyilatkozást, akkor Bányai Kornél érzékelésének definíciója arra a sajátos költőiségre mutat, amelyet Kassák Lajos neve jelez. Ehhez a körhöz kapcsolódik tehát Bányai Kornél költészete, s ennek spontán megjelenési formáját jelentik megnyilatkozásai, annak ellenére, hogy Bányai Kornél útja nem metszette a magyar avantgarde-ét, hiszen a nyugatos szépség- és verseszményből indult ki, és hazatérve természetes módon talált a *Nyugatban* szellemi környezetére, s barátokat abban a körben, amely különben a magyar avantgarde kezdeményezéseit vagy nem követte, vagy viszolygva fogadta. Expresszionizmusának nem programos, hanem spontán jellegéből következhetett ez: Kassákék maguk elé meghatározott és harsogó programpontjaikat tartották, Bányai Kornél expresszionizmusa a költői szívet kínálta, s ahol az elveknek kellett volna dolgozniuk, nála ott is csak érzékenység és egzaltáció volt található. Bányai Kornél sajátos helyzetét tehát ezek a mozzanatok is megszabták, s viszonyát a magyar költészet áramlataihoz ezek is befolyásolták.

3.

„Megnyíltak a dolgok” — hirdeti Bányai Kornél első, immár expresszionistának minősülő versében, az Igék az éjszakában címűben. Ars poeticája is ez a vers — költészete anyaga, ihletének köre, de technikája, kifejezésbeli sajátosságai is megmutatkoznak benne, s foglatatát adja érzékelése szinte egész körének, le a gyökereikig, ahol a látása elemei készültek, egyben metszve az idő köreit is, múltat, jelent és jövődőt számba vevő, abban oksági viszonyokat kereső és látó módozataival egyetemben.

A nagyság bűvöletében készült már ez a verse, s elsőként a földi méretek relativitásának a kulisszái omlottak le a felszabadult érzékelés szélviharában, aztán a világ méhe nyílt meg, és evangéliumi szózatokkal terhesen üzentek a dolgok a maguk új és életres rendjét hirdetve. Nem nyugtalanság az, ami ebben a versben megszólaló érzékelésben megmutatkozik, hanem a változásnak a ténye, amely az ember világhelyzetének új konstellációját eredményezte. S nem is pusztán várakozások kifejezése, hiszen a jelenidejűség képze uralja a verset, mint ahogy Bányai költészetének javát is fogva tartja, s ennél fogva a múltnak is sajátos rétegződése támad — a magyar költészetben ismeretlen módon, hiszen Bányai a győztes forradalom tényén már innen, tehát következményeiben szemlélődve érzékel, s képzetében a forradalom maga a legközvetlenebb múlt, s minden, ami előtte volt, már az előidőkhöz tartozik csupán, a mozdulatlan korához, a bénaságnak és némaságnak a letargiájához.

Ennek rajzával kezdi a verset, Vörösmarty Előszavának a melódiájára emlékeztető felfogásban:

Nagy fájdalom volt bennünk a világ, fekete hó hullt,
sűrű pihékben rakódott ránik a csönd, s valami erős,
világot fongató igékre vártunk . . .

Bányai Kornél „igéje” azonban nyomban anyagi képzetekbe öltözik, amint megmutatja magát, és éreztetni kezdi hatalmát. „Kövek mozdulnak” — mondta, „megnyitkák a dolgok” — fejti ki tovább hatásait, s csak ezután lép az elvontságok felé egy lépést az „újra kezdődtek a kezdetek” gondolatával:

És megreszkettek bennünk a jövendők,
és lángoló betűket rajzoltunk a porba
és vártunk valamire, valami nagy jelre,
valmi kimondhatatlan, hallatlan
sugallatára az időnek...

Bányai Kornél „igéje” ez a „hallatlan sugallata az időnek”, amely a világ megváltoztatásának gigászi munkájára képes, s az ember felajzott képzetében a lét gyökeréig hatolóan mutatja erejét:

és eljöttek az igék, melyek szeretettel döntünk
új ragyogásba a világot!

Bányai Kornél költői eksztázisa ennek az „új ragyogásnak” a fényében gyullad fel és lobban nagyra, s ennek ihletében kezdenek nyílni képvilága óriási bokrai is:

A vén folyam hulláma mely alúlról föl nézett a fényre
ez lettem én és most is jól tudom, nem én beszélek.
Reggel nélkülő öblös künt vagyok, nem én fúvom, s a számon
szépség riad és szerteszéled.

„Nem én kiáltok, a föld dübörög” — visszhangozza majd pár év múlva a fiatal forradalmár József Attila a Bányai Kornélnál megmutakozó költői magatartást — az egyé válás és feloldódás nagy élményeként, hiszen a képelet itt már nemcsak a kollektivitás élményében fűrödhet meg (a magyar forradalmi költészet igen gyakran pusztán ennél az élménynél állapotodott meg), melyet a munkásosztály harcái vetettek fel, hanem a nagybetűs Ember képzele révén az emberiiségnek a szűkebb értelemben vett társadalmiság fogalmából kinőtt látványában is, mely az Élet és a létezés (előbb fájdalmanak, aztán) örömeinek vezérszólamaiával űzen, innen pedig az univerzum képzele válik elérhetővé, a természet: fáktól és bogaraktól a csillagokig.

Bányai Kornél Én-je és „Embere” (a költőre és világára oly jellemzően) mindenekefelett a költőiség révén fogja fel a világban a forradalom kirobbanásával létrejött új konstellációt, elannyira, hogy élményében a forradalmi létezés, amilyen mértékben társadalmi és kiteljesedő biológiai-életes ismérveket kap, olyan mértékben a költői létezés formáiba is öltözik, az élmény és a költés legforróbb, tehát legihletettebb pillanataiban pedig egyé is olvad és azonosul a kétféle létezési képzetkör. A „megnyitkák a dolgok” gondolatában összegeződött forradalom-élmény terjeszkedik és hódít új területeket a költőnek ebben az életlátásában és a költőinek a felfogásában. A természet teljes skáláján futhat tehát hasonlata:

Mint fűszálak bomolnak szavaim, ilyen erdők, hegyormok
vulkánok napfáklyák forgó ércmagvak zúdulása ...

(Induló a nap elé)

vagy:

Nyelvünk hegyén vas csillagok forognak,
szavunk bomló szírom a rathadásban ...

(Jövendők köszöntése)

A gesztus teljességének a vágya ez, s a tiszta expresszivitás. A magára mutató és a magáról beszélés kiegyenlítődik a világról szólással, s mi több: az univerzum képzetével, melyben a mozgás és a dinamizmus látványa kerül előtérbe: minden bomol, zúdul, forog; s a nagyságnak a képei igéznek. Bányai Kornél szemléletében már „nagy az ember”, s nem szertelen, hanem robusztus: az élet diadalmaskodik benne. „Hangos erdők lettünk” — mondja a költő, aki a sors összjátéka révén olyan történelmi és társadalmi erővonalak metszéspontján állva szemlélődik és énekel, ahol a képzelet szertelensége és nagyságokba vesző révülete a lehető legtermészetesebb valami, tehát nagyság-képzete nem mesterségesen felnagyítottság, s heve nem ideológiai láz, hanem természetes forrás. S még tudja fokozni eksztázisát: „Ember máglyái csillagokba nőnek ...” — harsonázza, s leírja verscímként az univerzalizmus szót, amely a legtalálóbban jellemzi költői világgépét.

Mert valóban univerzalizmusról van szó költészetében, életérzésről, amely elragadtatott testvériesülésben öleli magához és magába a világot és az életet, a világot, amelynek dolgai értelmesekké váltak és az életet, amelynek roppant megnövekedett az értéke. „Nagy szépségét láthatjuk az erőnek csillagmezőkön, emberarcokon” — énekelte ebben a versében, s ünnepélyes, a pillanat fennköltségéhez méltó elragadtatással mondja:

Új, óriási ember jár a földön ...

— — — — —
Kezéből lázas mozgások, remények,
örömszoltáros, tűzesős szavak
perdülnek rombadöntött végtelennek
s a csillagok lábához omlanak ...

Képzetköre azonos ugyan a magyar költészetből ismert vonatkozásokkal, hiszen Kassák Lajos nagy poémájának is ez volt a címe: A máglyák énekelnek, s a kalapácsos ember hatalmas alakja ott volt a forradalmi időkben Pest házfalainak plakátjain is, Bányai Kornél elragadtatásában és révült expresszióiban ez az élmény a „fáklyás ember” képzetében összegeződött, akiből, mint versében írta, „a világ csodálatos csodái prédikálnak” és „csókolózó szavakban, lélettől lendülő beszédben szerelemről sóhajtott új jelentést mint a szellő, és szabadságot, új támadást rikoltott, mint az orkán” (A fáklyás ember).

Bányai Kornél szoltáros hangja hirdeti ezt az élményt, s biztosan üti meg az expresszionista szabad vers hangjait, talál arra a versformára, amelyben az életérzés univerzalizmusa természetes módon érvé-

nyesülhet. A zárt versrendszer fokozatosan lazul Bányai Kornél költészetében is, az élmény feszítő erejének hatására egymás után pattannak le a versről a rímek és a határozott szótagszám szabálya oldódik fel, s felszabadul a hang is, a vers-melódia mind harsabb síkokra kapaszkodik, s mikor a Halottak országa, az Ének forrongó világok mögül, Vízión az égen, az Ének a sivatagban, az Utolsó lázadás és A fákllyás ember című költeményeit írja, már hosszú, zsolttáros sorokká alakulnak versmondatai, a whitmani szabad vers típusához közelállóan. S nyilván nem véletlenül.

Bányai Kornél ideológiai alakulása az orosz forradalom lázas napjaiban érzelmi forrongás is volt, elannyira, hogy elsődlegessége is mindinkább előtérbe kerül, jelezve, hogy a költő útján a forradalomnak érzelmi igenlése volt a vezére, s kevésbé érzékelté azt a konkrét ideológiai-politikai szerepet, amit a forradalom a mindennapi életben, Oroszország politikai struktúrája megváltoztatásában játszott. Életáramokká transzformálva fogja tehát fel a forradalmat szinte egész lényével Bányai Kornél, s amilyen mértékben az élet képzetével azonosul ihletében a forradalom, olyan mértékben élesedik érzéke az élet logikájának misztikuma iránt is, amely a halál, a pusztulás és a születés dialektikájában csúcsosodik. Ellentmondások kísértének tehát Bányai Kornél költészetében is: szabad versei első hullámában a misztikus vonású érzékelés a halál-képzet motívumai gyűrűznek, és zsolttára (maga minősítette ezeket a verseket így) az élet felelése a halállal is egyúttal. Tehát ismét csak a szélsőségek összefogására törekszik a költő, akit az elragadtatás magasából kísérteni kezdik az élet örvényesebb mélyei is, a győzedelmeskedő élet képzete mellett a halálé is vonzza, nem függetlenül attól az élménytől, amelyet a Halottak országa című versében imigyen énekelt meg:

Ne sirassátok a halottakat, sirassátok inkább magatokat, mert
egymást gyilkolva
féltek a haláltól, s nem tudtok anyag fölött dacolva emberül
élni!
Nézzétek, a tli bslga könnyeiteket mosolyogják minden halottak
arcai és ember
magyságát csúfolják a temetők!...

Bányai Kornél költészetének tragikus kihangzású gazdagodásáról árulkodnak ezek a sorok: az élmény forró hullámai után a születésnek, az életnek véres valósága ragadja magával — halálhangulat és a vajúdjó emberiség látványa az élet-halál óriási íve alatt, s mindenekfelett a mérhetetlen nagy égbolt, s lent a föld a születés görcsében. „A halál ölelésében csörömpölve hulltak szerte rólam a test bilincsei és zuhanva meggörbült, beomlott rajtam a horizont és elsiklott alattam a horizontot hordozó sivatag...” — írta a Halottak országában, a Vízión az égen címűben pedig ezt hirdeti: „Rendszerekbe törve haldoklik az ember”, és süket sivatagban látja magát ülni, míg „Messze, messze tólem, hihetetlen messze árnyékát sodorva forog a sáros, nyomorult föld. A nap felé kanyarog, és nyögve, havas sarkokkal cipeli új, kegyetlen csillagzatok alá az embereket” (Ének a sivatagban), hogy végül hirdesse: „Tudom, hogy meghalok, s jaj, sejtjeim egyre életért zokognak...” (Utolsó lázadás).

„Hatalmas életvízió” nevezi a látványt, amely a halál-motívum felől közelítve az életből megmutatja magát, s hiába vallja: „Hozsanna, hajnal, ifjúság, tavasz lett belőlem!” (Halottak országa), a „sír rettentő éhségét” érzékeli, s költőisége a sivatag látványának festésekor gyullad ki, s ő, aki az élet szenvedélyes ünneplője, jajongva kénytelen hirdetni: „És mindenütt, gőzölgő világban, emberekben, (ó hatalmas életvízió!) nincsen semmi jóság, szeretet és béke: csak a halál!” (Vízió az égen). Expresszivitása a kozmikus magányosság látomásának képeiben a magyar expresszionista líra legerősebb képeivel versenyez:

„... Ó, csak a nap és más kegyetlen csillagzatok sűrögnek körülöttem,
s mozdulatlanságom fölé éhesen tátong, harap le az ég, s mintha engem
morzsolnánek egyre csattogó, rámtépő csillagfogai...”

(Ének a sivatagban)

vagy:

„Ó jaj, amott csillogó szaturnuszi gyűrűket kovácsolnak dobhártyát
lyukasztó zsvavajjal. Lengő farkú üstökösöket reszelnek, nyájas holdakat,
szerelmes bolygókat esztengályoznak és sebesen pergő naprendszeri
olajoznak.

Mindenütt munka, örvény, régi mozgás és arcok, sötétségtől s verej-
téktől piszkos, szőrös arcok, öregek mint az éjféli.

Valami végzetes, valami titkos korbácsok csattognak az űrben s
a kormos testetkből mint szökökutakból szétröccsen a vér...”

(Vízió az égen)

Egy szenvedélyesség nagysága és tragédiája egyaránt felsejlik a ver-
seknek fent jelzett görbéje nyomán, és nyilván szükségszerűen találko-
zott az élet és halál olyan dilemmaival, amelyeket Lenintől kezdve az
orosz forradalmi irodalmon át az emberek általában is átéltek, hiszen
fegyveres harc dült, a kielezetség szélsőségei csaptak össze, és sok
volt a halott: az élet vérben és vasban született, és közelről sem volt
egyszerű a képlete. Bányai Kornél költészetében ott tükröződik ez a
korszak, és ösztönös, érzelmi, életre esküvő reagálásában expresszio-
nista pánvitalizmusa hadakozik a halál látványával, s ihlete a mélység
és magasság vonzásának egyaránt engedelmeskedve, az ellentmondá-
sok költészetét teremti meg, minthogy nem volt ideológiai páncélja,
a szíven könnyen ejthetett sebet az élet.

Az orosz forradalomban született verseinek van ugyan retorikája,
de bennük a tragikus pátosz és az életre esküvő expresszió képvilága
áll előtérben, s ezzel magyarázható, hogy költészete mind a harmónia,
mind pedig a diszharmónia lehetőségét tartalmazza, túl természetesen
azon az elementáris ellentmondáson, amit a létezés biológiai aspektusai
eleve tartalmaznak, különösen az olyan jellegű költészetben, mint ami-
lyen Bányai Kornél is egyoldalú szenvedélyességében és egzaltációjá-
ban.

4.

A drámai kompozíció és a tragikus hang tehát több motívum össze-
fonódásából született meg Bányai Kornél verseiben. A múlt-jelen-
jövendő képzetek szentháromsága szinte minden ekkoriban írt ver-

sében megjelenik a történésnek, a cselekvésnek, a változásnak a hirdetése révén, s ebben a kompozícióban jelenik meg az új, immár emberi embernek a képzete is, azé, aki a forradalom és a természet gyermeke, ki a tiszta expresszió öléből támadt. Am pillantson csak önmagára a költő, s a maga fogoly-helyzete relációira s mindarra, ami ezekkel járt a konkrét életvitel adottságai közepette, a mámoros hangot a tragikus pátoszé váltja fel, a drámai kompozíció cselekményessége elveszti dinamizmusát, a világ állóképe merevül, s legerősebb költői látomásában ott ül magánosan egy sivatag kellős közepén a perzselő porban és a halállal kacérokodva, már a kozmosz partján, elleneséges égitestek fenyegetései árnyékában. Remény és reménytelenség, lelkesedés és kiábrándultság váltóáramait hozzák versei, s nyilvánvalóan a részletek kerülnek előtérbe — holott Bányai Kornél költőisége az univerzalizmusnak, a totalitásnak az ösztönzéseit is tartalmazza, s erejét a világ-képzet festésében tudja elsősorban megmutatni. A drámai, illetve a drámaian komponált költemény eszménye adott tehát, és lehetősége már az egyes versek történelmet, időt és teret átfogó jellegében is megmutatkozott. Olyan kompozíciói tehát, mint az Ének forrongó világok mögül, és formában és szellemben az ezzel rokon versek, a több tételes, szélsőségeket is befogó, az univerzum nagyságának bővületében született képeket is elbíró jelleget helyezték előtérbe, és a drámai költemény műfaján inszisztáltak.

Bányai Kornél nem írt ugyan drámai költeményt, a poémának Kassák Lajos megteremtette magyar formáját pedig nem ismerte, de költői alkatának ösztönzésére versciklus komponálásához fogott, s találoán a szimfónia műfaji megjelölést adta Búzák születése és halála című 19 versből felépített kompozíciójának.

Csúcsa és betetőzése ez oroszországi verstermésének, és harmonikus szülőtte a forradalom kiváltotta élménynek, egyben pedig talán a legteljesebb és legközvetlenebb magyar irodalmi reflexe is ez a versciklus az orosz forradalomnak, Kassák Máglyák énekelnek című poémájának nem méltatlan testvérdarabjaként. Az idillre vágyónak és a hazakészülőnek a verse immár a Búzák születése és halála, leszűrődése mindannak, ami vágyként és indulatként olyan nagyot lobbant 1918 és 1921 között Bányai Kornél költészetében, összefoglalása az élet motívumán inszisztáló szenvedélyeknek, amelyben az expresszió vulkanikus háborgásait az impresszionista ecsetkezelés mérsékli, és a forradalmi költészetére oly jellemző tragikus felhangokat az idill képei szelídítik, elannyira, hogy a lázas egzaltáció is nosztalgiává és honvágygá válik.

Az élet versét akarja írni, amikor szimfóniáját komponálja, s túl mindenfajta ideológián, az életnek azt a naiv és mégis oly természetes győzedelmét, mit az emberek tudatában az étellel kiegyenlített búza-képzet hirdet. S ha a kozmikus Apokalipszis tüzes szavú próféta-tája volt, most az élet bölcse akar lenni, aki imigyen hirdeti igéjét:

„Mert bizony a földben van minden igaz szépség, minden életet tápláló erősség, arcunk ragyog minden piciny búzaszemben, s egy marék föld több egy marék aranynál!”

(Búzák születése és halála 5. vers)

S mondja:

Földet hirdetek, nagy buja hantokat hozok.
Elétek rakom a párás göröngyök csodáit...

(ua. 1. vers)

Ezek a Bányai-versek „napsugaras harmóniákba gurítják” a földet, s nem a múltra mutatnak, hanem az élet örök aktualitására, amely oly ellenállhatatlanul tör fel az emberből a pusztító vészes háborúk után:

A por, mit kezeimből kapkod a szél,
bizony még vértől tapadó és fákon a kötél.
Még csontok hevennek rozsdás vask között,
fehér emberi csontok a halmokon.
Még kanikásak a szemünk a haláltól
s fejünkben földbe gyúrt testvérek arcai — ...

— — — — —
Mert minden, amit eddig láttunk: alkonyattól véres!
Minden, amit eddig hallottunk: sóhajoktól súlyos!
Minden mámorunk fájdalom volt a félelemtől,
a szépségek árnyékát öveztük homlokunkra!
Öreg vakságok vertek és hajnalt tapogattunk ...

(ua. 1. vers)

Am a Bányában munkálkodni kezdő idill utáni vágy előtt ott vannak a költői természet akadályai is. Hiába fest tehát szimfóniája egyes tételében (ciklusa egyes verseiben) valóban paraszti idillt, nyárról és aratásról, hó alatt megbúvó magról és lányokba öltöztetett termékenységeképzettről, és hiába akar a búzaszem csodáján ámulni, és a paraszti élet motívumait verseibe szöve, az egyszerű élet dicséretét hiába akarja zengeni. Ez az idill ugyanis elfojtott expressziók háborgásán keletkezett — a „megsűrűsödő világról” valló képvilágát nem tudja legyőzni, s azok mint képegejzirek fel-feltörnek a versekben. „Mert minden ritmus” — hirdeti, s máris a „mozgástól gazdag anyag csodálatos tulajdonságán” ámul, s még akkor is, amikor „Lányok, szép üde lányok futnak a földön, a dombokon át” a versében, képiségének expresszivitását ébresztve festi őket: „Lábuk, a térdük napba ütődve csillog előre. Fénybe lobogva úszik a szonkya...” (ua. 10. vers) S hiábavaló az idilli vágy is:

„Oly jó volna most elomlani a könnyű hó alá és elsimulni, nagyot nyújtózni a kék vonalakkal!

...Oly jó volna most álmolni langyos hó alatt: tavaszról, nyárról, búzává bomló földről, nagy zuhanó égről, melyben életet díszítő örök szépségekkel születnek és meghalnak a búzák.”

Költőisége expresszív ereje áttöri az idill lágy falait, és a maga vad képvilágával betör, az élet melegét úri hideggel hűtve:

„...Most jégverés beszélni a nap fáklyáiról, a fáklyás kikelet indulóiról.

Most gyilkolva gázol csontunkba a tél, amint felütközik belőlünk a
nagyszerű, a fájdalmas létezés — ökölbeszorult, jégmart karmainkkal
hiába döngetjük a tüzeket dobáló Sziriuszt...

... A nagy ürességtől felordít a csillagos ég, felbödül a csillagos
börtön, melyben zörögve rángatjuk élet-láncait..."

(ua. 2. vers)

S nem a béke, hanem a kísértetiesnek szegül nyomába, s ciklusa versei
nagy részében az idill mögül a tragédia árnyai libbennek elő: „Olyan
különösek mostan a varjak / bujdosói nyárnak, göndörhajú fáknak, /
melyek károgyva karcolják az eget és a földet, s messze elhúzzák cson-
des szemeinket a kriptás horizont mögé...” (ua. 3. vers). S most már
szinte természetes lesz, hogy ebben az oly nagyon sóvárgott idillben
a nap a „világ gyűjtőgatója”, amely alkonyatkor „véresen hanyatlik”
le. Mert ebben a költeményciklusban a költő szeme már szüntelenül a
horizontot kémleli — vágya: mögéje látni.

S így kerül végső fokon a költői alkat expresszivitásra hangolt ter-
mészetének a jellege előtérbe Bányai Kornél költészetében, hiszen mint
szimfóniája tanúsítja, mindenekelőtt ezzel kell számolnunk, ha költői-
sége mértékét keressük, s verseinek minden más vonatkozása, s a
költő ideológiai állásfoglalása is, másodrendűnek bizonyul, amelytől ez
az expresszivitás sokkal függetlenebb, mint a szokványos költői kép-
leteknél általában. Elkötelezettje ennek az expresszivitásnak és kiszol-
gáltatottja is, miként azt oly jellemzően megmutatta a Buzák szüle-
tése és halála című ciklusa. Ha Bányai Kornél költészetét egy húrúnak,
zártnak és szűk körűnek érezzük és tudjuk, okát ebben a sajátos rá-
hangoltságban kell keresnünk. Az orosz forradalom felgyúlt világában
vált költőileg az expresszivitás látnokává, s essék szó lelkesedésről és
elragadtatott tombolásról vagy a lélek kínjairól és csalódásairól, élet-
ről vagy álomról, borzalomról vagy idillről, költőileg csupán ezt a fel-
gyúlt expresszivitást tudja kiaknázni, s képteremtő fantáziája csupán
ennek intésére kezd működni. A költő sorsa így fonódott a forradalom
képzetével azonosult expresszivitással elválaszthatatlanul össze, s ennek
tehetetelével, áldásával (de átkával is) egyetemben érkezik haza 1921-
ben. A forradalmak világából egy ellenforradalmi világba, a „magyar
infernóba”.

5.

Az *élet* költője akart lenni Bányai Kornél, e fogalomnak teljes böl-
cseleti-világképi értelmében, még ha költőileg az expresszió globalitá-
sával vetítette és érzékitette csupán élményét, s a természet szférájá-
ban tudta csak realizálni azt is, aminek pl. ideológiai volt az indítása.
Az élet képzete pedig, mint jeleztük már, a forradalom ihletében és
közvetlen hatása alatt született meg — egy korszakban, amelyben oly
sok volt a halál a háta mögött is (időben és térben) és körülötte
mindenütt, annak ellenére, hogy fogolyként élte azt a majd négy esz-
tendőt Oroszországban, s ekkoriban keletkezett versei ellentmondá-

sokon ihletődtek. De vágy-képzete a valósághoz volt közeledőben — költészete kivételes pillanataként.

Nyilván maga is tudta, hazafelé tartva, vágnak és valóságnak oly csábító közelségéről kell lemondania. S valóban, szétnézve a magyar világban 1921-ben, a vágnak és a valóságnak fájdalmas kettősségét fedezhette fel, s mi több: egymás tagadását konstatálhatta. Tételszerűen méri fel tehát helyzetét és világának koordinátáit illúziótlanul húzza meg. Most nem egzaltált, hanem szabatos:

Kelet bocsátott zúgó szépségekkel zendüléssel
drótok közt és nap voltam én erősség friss vihar
s elhervadok öreg falakkal abroncsolt fejemmel
megrontva életem vert milliók siralmaival.

Győzelmet hirdető zászlóim megfakultak rongyok
már fáj a fény s a szó agyamban mint fent kés forog.
Embervoltom arcátlanul leköpdösték az ágyúk

Halottak síkja ez: vén szarkofág hegyekből róva
gyomrába örvény gyömöszölt vasizmú népeket.
Csak síratók voltak itt minden próféták s hiába
támadtak embert üdítő hitek és új jelek!...

(Holtak vigyáznak)

és:

Virágba fénybe torzuló nagy síron zokogunk ez a Magyar Alföld.

(Vasénekű testvéreim)

A költői képzelet azonban új kör befutására készül, s valóban: egymás után születnek versek, amelyek a költői egzaltáció mindinkább felgyorsuló hatásait tükrözik, és lázas sietséggel újra nyilni kezdenek az expresszió kép-rózsái is. A világ valósága ellen lázad, s nem nehéz kihallani költeményeiből az ellene való lázadás hangjait, és szinte látható, hogyan méri szüntelenül a vágnak és a valóságnak mind megszébbkerülése folytán keletkezett távolságokat, és érzékelhető, hogyan azonosít és szembesít.

Bányai Kornél azonban soha nem volt politikai költő, és 1921 után sem a való világ politikai aspektusai tudják lekötni: állásfoglalása most is elsősorúen érzelmi, énekelje bár a tagadás vagy az igenlés gesztusait, mint ahogy érzelmi töltetű volt a forradalom reflexeként született költészete is, és végső soron költői alapállásában éppen ezért döntő változás nem is következett be nyomban, s majd csak 1924—25-ben keletkezett verseiben érzékelhetjük az elmozdulást, indulatainak csillapodtával.

Hazatérve tehát, ő, ki a „fáklyás gondolat” énekese volt, s ki Szibériából a Búzák születése és halála című szimfóniájával érkezett, csakhamar az „élet számúzóttje” életérzésével barátkozhatott, s az „ember a világban” relációit mérhette, s ezen az úton haladva a „lét keserű gyökerét” izlelhette, egészen a „megvadult idő” lázas képzetéig. Az ember istenné válásának motívumai izgatták, s Michelangelóról írott versében határozza meg axiómaszerűen tapasztalatait:

A lét keserű gyökerébe rágott s daccal tépte szerteszét a kő
írígy irháját istent álmodott fanyar sziklák alatt.
Ős átok rontja életünk: kit istenért új emberért szent kór
emészt —

bitang bolygó embertelen marad!...

(Michelangelo)

A változás élménye után kiált és légszomját a maradandóság érzé-
kelése fokozza, s amit „ős átoknak” nevez itt, egyik kísérlete arra,
hogy megfogalmazza a nem változónak a benyomását. Verse sorában
szól az „örök arc” problémájáról — az emberbe kikristályosodott tör-
ténelem látványáról, amelynek nemrégén gyökeres változásait szemlél-
hette Oroszországban, az Én az egész múlt súlya alatt görnyed:

Én vagyok az Örök Arc ki rád bámul mint a sánga hold
én vagyok a jaj a sírás a fájdalom a gyötrellem a hörgés
ember történelmén keresztül szívargó örök szenvedés
és alkonyatok véres levegőit nyitódnak...

(Örök arc)

Az itt megcsendülő motívumot mondja aztán tovább, immár József
Attila Dunánál című verse ősképeként, hiszen a múltnak az ilyen
felfogása és élménye szoros kapcsolatban áll a történelmi változás
problematikájával, annál is inkább, mert e motívumnak nem a folyto-
nosságon inszisztáló mozzanatát emeli ki, hanem tragikumát:

Ó mind bennem van ez a sok sok minden ami volt
a múlt minden halála melyet belém gyömoszolt az élet!
Halál van bennem és sok sok elmúlásból
buktásból romlásból én vagyok csak ép és lázadó!...

(Forgó ég alatt)

És zárja le Lidérces alkonyat című versében imígyen:

Ősembert rejtő égbe ásító barlang vagyok
s halottakat idézne ölelésünk!

Az élethelyzet tragikumából, amelyet konkrét életkérdései viszony-
latainak nyomán alakított ki (az ország sorsa és helyzete 1921—22-ben,
a maga egzisztenciájának problematikus volta — ami meg nem oldott-
ságként végigkíséri majd életét), a tragikus életérzés területére lépett
ezekben a költeményekben. Már a történelem súlyát érző Én felfogása
az általánosításé volt expresszivitást előhívó módon, s még inkább a
tragikus életérzés szféráiba jutunk a „lét keserű gyökere” motívuma
révén, amely költészetének e pillanatában apokaliptikus képekben nyi-
latkozott meg. „Szörnyű állkapcsok csattogásait hallom körül s nem
bontja színeit fölém szívárvány...” (Mint lepke ősz felé) — futtatja
meg borzongásból született motívumát, hogy az Új apokalipszis című
versében tetőzzék. Ódai hangon vészről énekel ebben a versben Bányai
Kornél, mert a tragikus életérzés kiteljesedett benne, s ott látja magát,
kit „épnék és lázadónak”, majd nem az egyetlen megmaradt embernek

tartott, „riasztó látomásokkal” a szemében az ellenséges és borzalmas világ kellős közepén:

Riasztó látomások nyüzsiségnek fejemben mint sírok fenekén
a rémült férgék mert jaj önhúsába harapott az ember!
Minden mi állt ma megdőlt arca fordult!
Minden mi szép volt ma rettentő vigyorgás.
Mert reng a föld vadul mozgatja embertől viszkető
vérrel bemocskolt hátát mert embert gyömöszöltek a kráterekbe...

Jajszós szavakkal imígy kiáltom világok roppanasát ember
zuhanását a XX. század vértől sikamlós lépcején!...

Valóságot hallucináló próféta szavait mondja:

Az emberből régen ólálkodó hiénák bontakoznak
és ikonoknak és kongnak és egymást verdesik mindhiába
a fölmagaslott üres koponyák és kő lesz az arany...

Ó mindenütt ős gonoszság üvölti orgiáit s ég piros kódébe
setéten rajzolódnak az embengyümölcselel megrakott bitók!
Mélyen egymásba rontottak a föld féngel mármmost minden élet
csak csomka vaskó kicsépeelt szalma
és minden imádság világot rendítő höngés káromkodás!...

S végül prófétai önmagára mutat, kibén a tragikus életérzés oly fáj-
dalmas módon kiteljesedett:

Így állok itt kürtös riogással csillagokat sodró alkonyatban
s míg hideg holdjával halálos régi csárdást duhaj
rängással ropja nap körül a föld pörögve mint az orsó —
a süket temérdek ég alatt hiába kérdezem:
ringó bölcső a föld avagy ringó koponsó?

Nem absztrakt világról énekel Bányai Kornél, s nem lázalom szülte
a képeket, miket fest. Versében a valóság nyílik meg, s mutatja rejtett
arcát, teljesíti ki, mi benne lappang lehetőségként, mert a „megnyíltak
a dolgok” motívuma most sem veszítette érvényét, de más világot fi-
gyelhet („Nincs eszme többé mely tette bujtogatna és hol van a vihar
mely életre gyújtana a könyvekben korhadó gondolatot?” — kérdezi,
ennek a „más” világnak a kapcsán), amelynek minden vonatkozásá-
ban a borzalom lapul, és kísértetek rejtőznek. A hétköznapok apoka-
lipszise ez:

Ó micsoda szömnnyek ezek itt a verejtékes gyarak
olajszagot és vasillatot gőzölgő őserdőiben?!
Micsoda miérteteket döngnek a gőzkalapácsok?
Vérünket szívják a szivattyúk fűrészek sírnak és

csontjainkba nyínnak bonyolult szerkezetek gyötörnek
és torpedót és ágyút csiszol a levegőben lógó tudomány.

Ó jaj fekete processziók marsolnak temetőik felé már...
(Örvény)

„Örvény örvény a világ nincs értelme magtalan kaosz...” — összegez ebben a versében, s az öreg Vörösmarty tragikus verseit idéző hangon prófétál az embertelen világról, és szavai az intenzitás nagy erejét kapják meg a mélybe szálló figyelem és a magasba emelkedő hang révén. Az egyetemesség expressziójának kép-világában járunk, Bányai Kornél-nak ezeket a verseit olvasva. A költő a „roppant létezés” látványa előtt áll.

Ha az ember világát a nemlét relációiként fogta fel, s az a gondolat foglalkoztatta, hogy élni lehetetlen az ilyen világban, a „roppant létezés” dimenziói közepette, a természetben otthonára és a lélek hazájára talált. A természet elve ez, a maga létezés-törvényeivel, s nem konkrét táj, s nem valami magyarországi Tahiti-sziget a költőnek fenntartott paradicsomával, ám a költő, majd látni fogjuk, elindult ezt is keresni, amikor Esztergomtábort elhagyva, a Tiszaföldvár melletti Homokra költözik. A létezés problémájára keresi ugyanis a feleletet, s nem a maga életének, egzisztenciájának formuláját kutatja verseiben. Oroszországban, a fogolytábor körülményei között, tehát alapjában véve idegenként az orosz világban, a forradalom idején a létezés lehetőségének a gondolatát szerezte meg, s a létezés tudatának a birtokában érkezett haza, otthon a létezni lehetetlen képzetét alakította ki, s ez szabta meg apokaliptikusnak minősített képvilága szerveződéését.

Holtponthelyzet volt tehát Bányai Kornélé, s mert a forradalom kiútja elzárt és lehetetlen volt, a természet kínálta az egyetlen menekedést, s költőileg az egyetlen vigaszt, az érzelmi megoldást. A tájhoz fordul („s kit új egek alá vetett az embert arató sors — fákbán kőben változatlan arcokban s a szőlős dombok szelíd hajlásában önmagam most újra megtaláltam” — írta), valójában azonban, miként verscíme is hirdeti, az „élet gyökerét” keresi, tudata ott akar otthonára lelni. A természetben nyilvánvalóan a létezés elvének oly általános s megjelenési formáiban oly konkrét vonatkozásai érdekelték, a törvények vigasztalták, amelyek a létezésben érvényüket mutatják, s a lét elpusztíthatatlanságát példázzák. A „mélyben munkáló erőket” ünnepli tehát, vallva, hogy „minden mulandó csak ti vagytok ép s belőletek bont ősi láz élőket holtakat”:

Az élet változik megszépül torzul szüntelen ez így megyen
öreg kerék küllői századok megfordul és új arca van
a pernek is de áll a mély mindegy minő idő munkálkodik
a mélység hangtalan ...

(Ének a mélyben munkáló erőkről)

S kimondva a „röggel egy vagyunk” gondolatát, a megoldást is megtalálni vélte.

A természetet kezdi tehát vallatni, s már nem apokalipszise, hanem titokzatossága érdekli, s immár nemcsak „rettentő” a világ a szemében, hanem „csodálatos” is, miközben újra rátalál az ámulatnak arra a lehetőségére is, amely a Búzák születése és halála megírásának idején ihlette:

Néha titokzatos árnnyék emészti ősi lángjaink az égen
csillagok indulnak üstökös hajol ránk
torzonborz felhők legelésznek sokszor megvadulnak
s villámló agyarral lobogó sőrénnyel rohogva döngetik
kék tájait az égnek mint föld mellét a bőgő állatok
ha messziről veszélyt: emberszagot cipel orrukba a szél.
Micsoda különös komor lények ezek a fák itt
hogy titkolódnak hogy élnek egymásból égbe növe
s ujjal se bántanak ha törzseikről
könnyező és jajgató faágat tördelünk!

(Rettentő csodálatos világ)

„A mindenség hatalmas titkait” éneklé és „dicséri” tehát, s akad majd pillanata, amikor így kiálthat fel elragadtatottan: „Belőlem nagy pompában mutatkozik a létezés!” (Minden szépségek éneke).

A költői Én mint a biológiai létezés koronája — íme a távlat, amire Bányai Kornél eszmei munkája során talált, s az anyagi világ, amelynek költői lehetőségét immár tudatosan vállalni tudta. Az „ember szemeiről” énekel, amely belátja-bejárja az anyag biztonságot és bizonyosságot kínáló tájait, s mondhatja:

az emberbe sűrített állatok, növények, anyagok,
éhségek, betegségek, kívánságok, fájdalmak
világítanak felém ezekből a nedves nyílásokból!...

vagy:

Bent villog az agya, csurran a vér, egymásba fogódzva
vívznak előttünk rejtelmes harcokat a sejtek...

(Ének az ember szemeiről)

Bányai Kornél költészetének ez a pontja az, ahol nagy formátumú kritikusa, Németh László, az Örök arc című 1927-es kötete kapcsán megragadta, s máig is érvényes módon tolmácsolta. Németh László Bányai versében a „monista életérzés vallássá költését” figyelte meg, s mondta: „Bányai Kornélban az anyag mitológiája él. Érzé az ember mögött nyújtózó évmilliókat, a porból állatot, állatból embert formáló időt. Nem látja szakadéknak a szervest a szervetlentől, az embert a kőtől elválasztó űrt. Sőt testvére minden: fa, kő, csillag az anyag rohanásában. Amikor a kozmikus erővel játszik: »a megbokrosodott nappal«, a »futásnak bomlott« éjszakával: tudja, hogy mindez egy vele, hisz a nagy hullámvásznak ő is egy kiszakadt taréja csak...” Majd tovább: „Mennyi idegenség közé szakadt az ember, különösen, ha a Magyar Infernóba téved! Új apokalipszis, összedőlő társadalom, háború, hadifogság! Hol ebben a zűrzavarban a költő posztja? Az élet gyökerében s az ég ostromlétraín...”

Az ember és természet relációi ezek, s bennük a költői gondolat akár meg is nyugodhatna, hiszen mintha a költő hazájára lelne ebben a természet jelente világban. Ám e két világnak egyesüléséből születő eufóriát már csak a szerelem motívumából tudja előhívni. A forradalom idején az eszmei indulat ragadta el, s röpitette a természet elragadtatott, eksztázisos szemléletébe, s egzaltáltsága lobogott a vers-

ben festett látványban. Most éppen az ellenkező utat járja költőisége, az anyagnak, a biológiai létezésnek a látványa csalja elő a gondolati izzást, s a szerelem az az egyetlen kohó, melyben ember és természet összeforrottságának, mint végső egységnek és totalitásnak, a látványa megszülethet:

Ó mi ez a hűsítő láz kéjes borzalom boldog remegés
mely sem élet sem halál és mégis mindakettő?!
Szétszakadt világok újra egyesülnek.
Ős ellentmondások egy örvénybe dőlnek,
és mindenütt ugyanaz a törvény ugyanaz a vágy
mely pontosan nagy bizonyossággal teljesül
mint a nap futása ...

Az ember a szerelemben *van* e költészetben immár, s találkozik az *Én* és a világ síkja benne:

És egymás karjaiba hullnak és testükön keresztül
megcsókolja egymást gyönyör és fájdalom erő és gyöngesség.
És ott fekűsznek suttognak és sikoltoznak kéjes borzalomban
összehajolva és mindent feledve
a lázasan süngölődő csillagok alatt
s amint lühegve gurítják a múltat
testükre féltő sírással borítja szikrázó haját az éj.

(Ének a szerelemről)

Mintha József Attila Ódájának elragadtatott zengése üzenne ebben a versben — a csúcson, ahová Bányai Kornél költői egzaltációja még fel tudott kapaszkodni.

Mert itt, ezeket a hangokat előcsalva állt költészete delelőjén, s ekkoriban volt költői magatartása a legihletettebb, tehát költőileg a legproduktívabb is. A „jeleket olvasó” költő volt ekkor, ki azt vallotta, hogy „mondjon akárki mást: a világ csupa jel!”, és azt hirdette, hogy „ami van ez mind csak látomás ...”, az expresszív képeket alkotó, ki az anyag életének csodáit szemléli, és látványát állítja elő, és versei fragmentumaiban a modern magyar költészet nagy képei közül nem egyet teremtett meg. Az *Alom* című versében pl. ezt:

... még néztem az emberrnyi nagy virágot
amint vérszínű gyűrűvel és szíromlevelekkel
— minek színe hasonló az emberi bőrhöz — lomhán ült a fák közt
és a szaga olyan volt mint a holtaké ...

Szubtilis képeket tudott teremteni, a hallucináció beleérző és megidéző erejével:

... Már mesztelen vonult a földön valami
minthogyha óriás virágként mágneses
terek naprendszernek nyitódtak szerteszét ...

(Valami történt)

vagy:

Perzselve dobja életét a rádium, dús áramok
vendesnek, és a porban is egész világ van itt!
A víz virágos hóba fagy s meteorok sötét vasán
betűzzük fényező egek titkos rovásait...

(Világok homlokán)

Evek és versek gyors egymásutánjában futotta tehát végig a költő eszmemenetének és költőiségének most felrajzolt gerincét, lobbanás-sorozatokban, expresszivitása kilöveléseiben, versek vulkán-kúpjaiban mutatta meg költőisége lehetséges értékeit. Fölöttébb jellemző azonban, és nemcsak Bányai Kornél költői erejére, hanem a korra is, amelyben élt, hogy sem e magas hőfokon tartani, sem pedig kiteljesíteni és általánosabb érvényű költészetté nemesíteni nem tudta azokat a kétségtelen lehetőségeket, amelyeket költészete megszólaltatott. A húszas évek derekán egzaltációi mintha már nem lobognának magasan, s a versek szívet dobogtató, képzeletet megindító kapaszkodói is mintha hiányoznának. A húszas évek második felében már mind ritkábbak látomásai, s mind kevesebb költészetében a jelenésség, a „döbbenet sötét jeleinek” költészete. Következésképpen mind kevesebb verseiben az ilyen kép:

Nappal és éjjel csók és sírhalom mindmegannyi hullám
így ringatott idáig és meztelen a porban így vagyok
időtlen kép a fákkal mozgó vizekkel és az éggel!
Szememben Szaturnusz lángoló gyűrűi arany kígyók
öreg játék diadalmas szédületében úszom izmaim
gördülő vizekbe rontanak arcomba hull a hullám
mely mindent tapintott és minden tapint ami első:
forrás! eső! ember nedve! könny! harmat! tengerek!...

(Hullámok lázadása)

Költőisége lendületes és termékeny, költőileg is a legfigyelemreméltebb szakasza volt az a pár esztendő ott a húszas évek elején, amikor fogságából hazatérve, esze és szíve egyaránt lázadóban volt, tehát amikor azt vallotta, hogy „a dühöngő dülást dalolom égen és a földön melytől fájdalmasan indul közel és távol és én is olyan vagyok mint a csatatér” (A jónak és a rossznak éneke). El-elhallgatóban volt az a „Végtelenül dúdoló dallam” is, a prófétaságához oly híven simuló szabad vers és zsoltáros melódia is. A forradalom hullámai eddig kísérték, s eddig tudott vívni az ellentmondások egymást keresztező erői közepette is. Expresszivitásának a korszaka zárult le ekkoriban, s egy másik, a magyar költői hagyományokhoz jobban ragaszkodó magatartást kezd kialakítani a húszas évek második felében.

6.

Költőisége nem is magas fensíkjára értünk verseinek 1924—25 körül induló periódusában. Képzelete, amely világok hatalmas méreteivel is megmérkőzött, most szelídebb, és egyszerűbb örömök után ku-

tat, s tájképei, amelyeket ezután rajzol, már nem az expresszivitás dúlta költői tájról készültek, hanem a valóságosról, s elindul az idill után ott, ahol eddig csak az élet csatájának nyomait látta:

Gombák virulnak nézd amott egy kristály bontja szét
pompáját s cifra himpóra rajza nő a pilleszámnyra.
Egy nő habos keblével földre dől és így csodálja
forrás vizébe hullt egekből égő kék szemét...

(Erdei zsoltár)

S hiába nyilatkozik még programversekben arról, hogy „határtalanul továbbfeszítve önmagunk” akár élni, az idillikus látás, s az élet szenvedélyességéről lemondó életérzés kifejezése mind gyakoribb verseiben. A magyar költészet szokványos tájai ezek immár:

Itt élnek a bánatos topolyfák gyökerekkel láncolt óriások
borzong az ég suhognak búgnak: jó íze van a földnek
akácvirágot és kakukkfűvet hurcolt szájában a szél!...

(Magányos ház a mezőben)

A versek éghajlata, flórája és faunája egyaránt lassan kicserélődik, s a költőt a „távolság hús fátylában” látjuk, aki immár a „csak élni és érezni, hogy mindennel összeforrva minden élővel egy nagy bolyba gyúrva én is itt vagyok” (Pihenés) gondolatát hirdeti. Természetesen ennek a szelidebb és megbékéltebb költőiségnek is megvan a maga tragikuma, hiszen egy forradalmakon felgyúlt költőiség utolsó lobbanásai ezek után már versei. S az idillikusra átalakuló táj motívumai mögött nem véletlenül sejlik fel a költőnek az eszmei drámája is, amelynek a hiábavalóság, a semmit sem lehet tenni, a változtathatatlanság gondolata a rendezője. 1924-ben ugyanis már így énekelt:

Mit is beszéljek itt, nem hallja senkisésem idő
hatalmas zúgását, rózsa és hullaszagban
jöttem színekkel s elfogyott fejemből mind a szín...

(Fekete gyöngyök)

s még beszédesebben és egyértelműbben a Testvérem a kőrengetegben című versében így vallott:

Fejedben szép, gígászi gondolat
mint mély erdőn virág úgy elrohad.
S kit harcokon halál nem ért utol —
most elbukol!

Költészete ezek után ennek a „most elbukol”-nak a stációt rögzíti, őszi verseket, emlékező megidézést revelálókat ír, s barátkozni kezd a halál-motívummal is. Érettség és megbékéltség barnasága és fájdalommas ragyogása önti el verseit, s a lélek nagy tüzei helyén szelidebb lángok klasszikus ragyogása csillan meg. Talán legépebb és legteljesebb verseit írja, s expresszivitása is klasszicizmusba megy át, mint a Teljes őszi holdban című versében:

Teljes holdban sápadtan hajlik a föld nagy reszketéssel,
árryékok és a fény csatája dúl, tücskök dalára magzanak
menny mélyülő kelyhében a csillagok.
Felremlő dombjaink csöndjében, holdat árasztó őszi estben
tested aszú borától földig mámoros vagyok...

Hiába ömlik el a verseken a gondolat, hogy élete „harangvirágok édes hűnyása a fűben”, s hiába szaporodnak a versek, amelyek ezt az élet-érzést részletezik, a verseknek az a sora bír különös figyelemmel, amely a költőiség tragikus felhangjait aknázza ki, s amelyben egykori expresszivitásának rőt fényei is felkísértenek. Ilyenkor egy maradandó, a magyar költészetben később majd felcsendülő dallamot szólatat meg, s egy olyan tragikus életérzésnek a kifejezését írja meg, amelyre a magyar költészet majd tíz, húsz vagy harminc esztendő múltán rezonál egy József Attila, egy Weöres Sándor, Radnóti Miklós vagy Juhász Ferenc szavában és versében. Így készül el a Száműzöttek országútján című verse is, melynek második és harmadik szakasza Radnóti eklogáinak lejtését, nem egy képi megoldását előlegezi:

Holtak vagyunk, felhősen vonuló néma árryák, életünk
csengő gyűrűiből omolva elmúltunk e világból
és újra napra másztunk, valami egészen új jelenség,
nem emberek, nem állatok, sem férgek, fák, fűvek,
akik mind éreznek és öntudattal, bátran teljesítik
sorsuk törvényeit...

Elszállt belőlünk a piros láz, s hogy éltünk, csak rongyaink,
zsébtünetekben pár lüm-lom, kusza sor az egyetlen bizonyosság.
Emlékek derengnek mint északi fény, hogy egykor mi is
fegyverrel rohantunk robbanó mezőkön. Fejünkben két arc
világít haloványan: ama halottnak iszonyú szakállas arca,
kinek húsába, mint vajba kés, puhán nyomult vasunk,
alkit mi tiportunk újra porrá s ama régi, torzulva mosolygó
fájdalmas női arc, melyben tükröződve lángolt életünk.

A „Közelebb a földhöz” gondolata hatalmasodik el gondolatvilágában, és élete válsága látható és tüntető jeleként, maga is a természetbe költözik Pest és Esztergom világa helyett, Homokra, hogy az életnek azt a képletét, amelyet költőileg hiába akart előállítani, az élet praktikus körülményei között megtalálja és megvalósítsa. Problematikus volt azonban ez az új s modern Ermenoville ott Tiszaföldvár közelében, ahol az életből kivonuló az életet keresve megtelepedett. Az „embernek és a polgárnak” az ideálja nyilván e természetközelségű viszonylatban sem volt megvalósítható, s ez az eszmény, nem véletlenül, ebben az időben a magyar költészet előtt az „elzárt mennyország” volt.

De az idillt sem tudta pártjára csalogatni: költői alkata állt ennek ellent, a „látás” tragikus jellege tiltakozott. Mert a földhöz közelebb, az eszmék és a vágyak, tehát az apokaliptikus életérzés köréből kilépve, az alvó falvakat kényszerült felfedezni („Csontszerűen és mozdatlanul alusznak a falvak, embertelen és céltalan, halottak talányos mosolyával mint a kopár hold rozsdás behorpadt sarlója mely a néma torony hegyéről lassan a fűbe hull...), elsüllyedt tájakat szemlélni

(„Tájak feküsznek föld alatt a mélyben, csöndjükből virágok éneke lobban. Ős illatokat újráz a pillanat, s ó ember, színesül földet ölelő karomban”), s a délibábra azt mondani: „egy örült játszik itt”. „Kivül nyugalom bévül mély gyötrelmem” ez a világ, a látszatok ellenében a sír (miként az Alföldről írott versekben hirdeti), s a halott világ képzetébe a halál felé siető ember merengő búcsúszava is belefónódik. Aztán megszólal az emlékezőnek a nosztalgiája is, és nemcsak a szülőföld tájai, hanem Szibériai térségei után is, az volt az élet majdnem egyértelmű felfogásában.

„Önnön száműzetésének” nevezi a homoki életet, s szinte már utolsó üzeneteként magános Énjét festi, rátalálva magatartása és életérzése valódi gyökereire is benne. Galambtanya című versében olvashatjuk:

Magam vagyok, s világok
hullásán álmélkodva
tágult szemekkel nézek
a füstölgő habokba,
amik egymást tiporva
gördülnek tova mint sír-
halmok a temetőben...

Az expresszió hatalmas s imaginárius körei után így jutottunk el az utolsó versek kis sugarú, töményebb világába, kiúttalanságba, amelynek a távolában a halál várta a költőt, ki az életre esküvés szent lázában indult egykor.

7.

Nem a megvalósulások, hanem a lehetőségek költészete volt tehát Bányai Kornélé, s valódi értékeit kutatva nyilván nem pusztán a megvalósulások költőre mutató vonatkozásainál kell megállapodnunk. Egyhangú és monoton, változatok nélküli a költészete — mondja a szigorúbb kritikai szemlélet. „Egy szakadatlan monoton hullámmás ez a kötet” — írta Németh László az Örök arcáról, s teszi fel a kérdést: „miért van minden versnek más címe” ebben a könyvben. Nem volt teljes költészet az övé, ám intenzitása tagadhatatlan, fragmentumai is oly erővel mutatkozik meg, mely méltó egy Berzsenyi vagy egy Vörösmarty költőiségéhez is.

Jelentőségét és vers-kezdeményeit a magyar költészetnek máig sem mérték fel, mint ahogy a magyar szabad vers és költői látás történetében sincs kijelölve a helye. S nem kamatoztatta az irodalom-történeti szemlélet azokat a kétségtelen elméleti tapasztalatokat sem, amelyeket Bányai Kornél költészete kínál irodalom és forradalom, költői látás és forradalmi gondolat összefüggéseinek és kapcsolatainak vizsgálatában, holott Bányai Kornél expresszivitása, életérzése és költői eszközei a tanulságok sokaságát kínálják éppen ebből a szempontból. S ha van magyar költő, kinek életművén a forradalom ihletése mély nyomott hagyott, Bányai Kornél ilyen. Oly végzetesen befolyásolta alakulását, mint József Attiláét azokban az években, amikor Bányai Kornél már a homoki „természet” ölen próbálta sebeit gyógyítani. A maga szerényebb tehetségével azonban a modern magyar költészet

elődje is: József Attilának éppen úgy a hagyományát jelentik versei (József Attilára emlékeztető megoldásairól akár külön tanulmány is szólhatna), mint Weöres Sándornak vagy Juhász Ferencnek. Tehát a vizionárius, kozmikus ihletésű magyar költészetnek a körében kell helyét kijelölnünk, még akkor is, ha csupán kevés teljes versére és sok részletére, egy-két versszaknyi megoldásaira hivatkozhatunk csupán.